

KAPITTEL 1

Komplekse rom og mangeartede steder: Religionsfaglige og interdisiplinære kontekster

Knut-Willy Sæther

Høgskulen i Volda

Anders Aschim

Høgskolen i Innlandet

Abstract: This article maps out the complexity of the phenomena and concepts space and place, with a special focus on religious studies and related disciplines. We start by identifying core elements in the so-called 'spatial turn' within the humanities and the social sciences, originating from developments in the field of geography. Next, we identify ontological and epistemological challenges related to space and place, and argue for constructive-critical realism as a point of departure in theory of science. Further, we advocate interdisciplinarity as a way to address such a topic, followed by a short analysis of the 'spatial turn' within the context of religion, theology and philosophy. Finally, we offer a presentation of the remaining articles of the volume.

Keywords: spatial turn, constructive-critical realism, interdisciplinarity

Innledning

Rom og sted er høyst komplekse fenomener og begreper. Selv innenfor det fagområdet som det kanskje er mest nærliggende å knytte fenomenene til – geografi – er det alt annet enn entydig hva vi egentlig taler om. Noel Castree sier det slik: «Place is among the most complex of geographical ideas» (Castree, 2009, s. 156). Legger vi til rom som kategori,

Sitering av denne artikkelen: Sæther, K.-W. & Aschim, A. (2020). Komplekse rom og mangeartede steder: Religionsfaglige og interdisiplinære kontekster. I K.-W. Sæther og A. Aschim (Red.), *Rom og sted: Religionsfaglige og interdisiplinære bidrag* (Kap. 1, s. 9–28). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.110.ch1>
Lisens: CC BY-ND 4.0.

øker kompleksiteten ytterligere. I den samfunnsgeografiske tradisjonen var disse begrepene noe man opprinnelig tok for gitt. I senere forskning har det blitt betydelig mer problematisert hva rom og sted faktisk er, og hvordan det kan forstås.

Den fornyede interessen for rom og sted har også slått inn i andre disipliner, og i dag taler vi om en romlig vending («spatial turn») innenfor flere humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagområder (Warf & Arias, 2008; Nieuwenhuis & Crouch, 2017). Det betyr ikke nødvendigvis at fenomenene blir mer avklart av den grunn. Didem Kilickriran uttrykker det slik: «Both concepts are also incredibly mobile in that they resist any one single way of thinking» (Kilickriran et al., 2012, s. vii). Ikke slik å forstå at rom og sted gir rom for hva som helst, men snarere at man i rom- og stedsforskningen betoner et *perspektiv* – et anlagt blikk – som kan gi oss bedre innsikter og peke på nye sammenhenger, innen en fagtradisjon, men også mellom fagtradisjoner. Dette er også tilfelle når vi i denne antologien ser nærmere på rom og sted innen det vi betegner som en vid religionsfaglig kontekst.

Først i denne artikkelen gjør vi noen innledende avklaringer av begrepene rom og sted ved å se nærmere på det som har blitt betegnet som «den romlige vendingen». Denne avklaringen leder oss til en vitenskapsfilosofisk diskusjon der både ontologiske og epistemologiske spørsmål aktualiseres. Vi argumenterer for et vitenskapsteoretisk ståsted med utgangspunkt i en konstruktiv-kritisk realisme og viser at en slik tilnærming kan være et fruktbart startsted for å belyse rom og sted ut fra de fagområdene og med det interdisiplinære preget som finnes i antologiens artikler. Vi avklarer videre hvordan vi forstår den religionsfaglige konteksten og hva vi mener med interdisiplinaritet i denne sammenheng, for deretter å rette søkelyset mer spesifikt mot den romlige vendingen innen religionsfag. Til slutt vil vi gi en presentasjon av artiklene i boken.

Den romlige vendingen – noen innledende avklaringer

Teorier om rom og sted med relevans for filosofi, religion og teologi har særlig blitt utviklet i nær kontakt med blant annet geografi,

sosialantropologi og sosiologi. Den romlige vendingen har i seg en engelskspråklig begrepsbruk der termene «space» og «place» inngår. Disse begrepene kan romme mye, men vi ser at «space» tenderer til å være et mer abstrakt konsept, mens «place» har en tydeligere referanse til fysiske lokasjoner (Kleive, 2018, s. 7). En annen måte å skjelne mellom begrepene på er å foreta en systematisk-hierarkisk ordning av dem, der «space» blir forstått som en mer overordnet kategori, mens det fysiske «place» er en underkategori. Samtidig er ikke slike kategoriske grenseoppganger nødvendigvis formålstjenlige, og vi ser at det er mye forskning der begge dimensjonene flyter i hverandre.

En tilnærming som flere innen den romlige vendingen knytter an til, er Henri Lefebvres triadiske forståelse av fysiske, mentale og sosiale rom som romlige praksiser (Lefebvre, 1991). Ifølge Peter Nynäs er et vesentlig element i den romlige vendingen en vektlegging av de sosiale og kulturelle forholdene: den «focuses on how socially constructed and negotiated cultures, identities, and meanings, both produce and are produced by place and space» (Nynäs, 2008, s. 158). Lefebvre avviser tanken på at rom kan være en slags boks uten innhold. Med Lefebvre påpeker Nynäs at «the spatial turn implies a re-conceptualisation of space, which emphasises space as a tripartite synthesis of physical, mental, and social spaces operating simultaneously» (Nynäs, 2008, s. 158). Det Nynäs, med støtte fra Lefebvre, så langt har tydeliggjort, er forståelsen av rom. Når det gjelder sted, tenker Nynäs langs en tilsvarende akse der sted kan forstås ut fra tre dimensjoner: (1) den fysisk-geografiske dimensjon, (2) den sanse-emosjonelle dimensjon og (3) den sosio-kulturelle dimensjon.

En av dem som utvikler sin tenkning med Lefebvre som bakteppe, er Edward Soja. I denne antologien viser artikkelen til Dewilde et al. mer inngående hvordan rom og sted kan tenkes sammen, med utgangspunkt i Sojas teoretiske tilnærming. Vi vil her trekke fram skjelningen mellom «firstspace», «secondspace» og «thirdspace». Den førstnevnte kategorien viser til det fysiske, materielle og geografiske dimensjonen, mens den andre viser til selve forestillingene om sted og rom. Her står symbolene sentralt ved at de kvalitativt former rommet. I «thirdspace» tenkes den fysiske og den symbolske dimensjonen sammen.

Så langt kan vi identifisere forståelser av rom og sted der flere dimensjoner gjøres gjeldende, og med røtter i Lefebvre ser vi tydelig en konstruktivistisk dreining i forståelsen av rom og sted. Doreen Massey er en annen svært innflytelsesrik bidragsyter til denne utviklingen. Siden 1990-tallet har hun i en rekke arbeider utviklet en relasjonell forståelse av sted (jf. Berg & Dale, 2015, s. 32–33). I boken *For space* (Massey, 2005) har hun utviklet dette videre og betont steders «flyktighet» («elusiveness»): Gjennom «hendelser» («events») som oppstår i møtet mellom, eller «sammenkastetheten» («throwntogetherness») av mennesker, ting, ideer og fysiske omgivelser, blir steder dynamiske størrelser i stadig endring. Her blir også et annet trekk ved den romlige vendingen tydelig, nemlig en vektlegging av den temporale dimensjonen. Én side ved dette er at steder er i stadig forandring, avhengig av hvilke elementer som møtes der til enhver tid. En annen side er at steder, forstått som «hendelser», kan skape forbindelser til andre tider og steder. I denne boken kommer dette fram på ulike måter i beskrivelsene av et multinasjonalt firma og en katolsk kirke (Giskeødegård), av religiøse prosesjoner (Kleive et al.), av pentekostale migrantmenigheter (Eriksen), av en internasjonal festival (Dewilde et al.), av veggmaleriene i en lokal vestlandskirke (Hatlebrekke) eller av reaktualiseringen av førmoderne tradisjoner i forhandlingene om kirkeasyl (Meier). En annen innfallsvinkel til den temporale dimensjonen gir Theodore Schatzkis begrep «tidrom» («timespace», Afdal).

Aure et al. (2015) viser hvordan rom og sted er uløselig knyttet til mobilitet. Vi beveger oss i et rom, i steder og mellom steder. Denne antologien tar ikke eksplisitt for seg forholdet mellom mobilitet og rom, det er utførlig behandlet av andre (Bergmann & Sager, 2008), men vi er likevel i berøring med mobilitet i lys av steders betydning for tilhørighet. Det å betone mobilitet står ikke i motsetning til en forståelse av at steder gir tilknytning og er et uttrykk for tilhørighet. Det mobile er i denne sammenheng knyttet til menneskers bevegelse og forflytting i vid mening som en følge av blant annet den økte globaliseringen. Mobilitet er et sentralt trekk ved det senmoderne liv, og man kan derfor i forbindelse med den romlige vendingen også tale om en «mobility turn». Det er likevel mulig å påvise en viss spenning mellom mobilitet og tilknytning ut fra hvordan samfunnet har utviklet seg i vår senmoderne kontekst ved at

varig tilhørighet og tilknytning til steder ser ut til å løses opp. Samtidig søker mennesket tilhørighet og skaper (ny) tilhørighet. Spenningen mellom mobilitet og tilhørighet er ikke nødvendigvis et problem, det handler snarere om to utfyllende perspektiver som er i interaksjon med hverandre og spiller sammen i dannelsen av steder, ifølge Aure et al. (2015, s. 22–23).

Den romlige vendingen handler altså om noe mer enn å betone betydningen av sted i geografisk-fysisk forstand. Aure et al. søker å belyse hva vi vil forstå når vi snakker om steder, og hvordan en slik forståelse kan oppnås, samt hvordan steder skapes (Aure et al., 2015, s. 13ff). Det konstruktivistiske innslaget blir dermed tydelig ved at man forfekter en uløselig sammenheng mellom ontologi og epistemologi: Spørsmålet om hva sted er (ontologi), kan ikke skilles fra hvordan steder forstås (epistemologi) (Aure et al., 2015, s. 15). Å finne definisjoner på sted og rom, med andre ord søke etter en avklaring av *hva* steder er, byr på store vanskeligheter. Aure et al. påpeker at slike definisjoner gjerne ender opp med å beskrive dimensjoner ved sted. Å søke etter *hvordan* steder kan forstås, kan derimot gi mer fruktbare og rikere perspektiver. Sted og rom blir dermed forstått som noe blir konstruert og skapt. Ved å søke etter steders *hvordan* åpnes det i tillegg for en mer abstrakt sted- og romforståelse. Til sist åpner det også for eksistensielle og symbolske dimensjoner, der steder tillegges mening ved opplevelse og identifikasjon. For å poengtere kompleksiteten med sted og rom ytterligere kan vi tale om en vekselvirkning ved at steder fortolker oss, slik Nynäs beskriver det: «There is a significant reciprocity in the correspondence between the human self and place. Places also interpret us. They express and articulate us and are thus constitutive of who we are and become» (Nynäs, 2008, s. 164). En slik resiprositet poengterer det konstruktivistiske perspektivet og problematiserer særlig den tradisjonelle dikotomien mellom subjekt og objekt (jf. også Sæthers artikkel i denne boken).

Denne antologien avspeiler forståelser av sted og rom som betoner fysisk-geografiske så vel som ulike konstruktivistiske dimensjoner. Det spørsmålet som dermed melder seg, er hva slags vitenskapsfilosofisk utgangspunkt som kan understøtte en slik bred tilnærming. Det vil vi belyse i det følgende.

Sted og rom – vitenskapsfilosofisk tilnærming

I tilknytning til mobilitet og rom uttrykker Sigurd Bergmann seg slik: «How do we conceive the space in which we move? Is it a mere container or a living all-embracing space? Is it an absolute entity or do we perceive it as a complex relational space?» (Bergmann, 2008, s. 22). Bergmann adresserer her grunnleggende spørsmål til ulike dimensjoner ved sted og rom. De er grunnleggende i den forstand at de omfatter både en ontologisk dimensjon og en epistemologisk dimensjon. Det ontologiske handler om hvordan virkeligheten faktisk er. I Newtons klassiske fysikk er «rom» en slags container – en avgrenset størrelse – som de fysiske prosessene finner sted innenfor. Mens i Einsteins relativitetsteori blir både tid, rom og materie knyttet sammen, og i én mening forstås verden da mer relasjonelt, med Bergmanns ord «a complex relational space» (Bergmann, 2008, s. 22). Vi ser at fundamental-ontologiske spørsmål reises med utgangspunkt i den naturvitenskapelige innsikt. Det epistemologiske handler om hvordan vi tilegner oss kunnskap og innsikt om rommet. Uttrykt annerledes: Hvordan oppfatter, forstår og tenker vi rommet som vi beveger oss i og som vi er en uløselig del av? Med disse spørsmålene er vi dermed ikke bare i berøring med rom slik det har blitt forstått og forstås innen naturvitenskapen. Fra filosofisk hold er det nærliggende å nevne Immanuel Kant. I sin grenseoppgang og problematisering av «tingen slik den er i seg selv» og «slik tingen framstår for meg», viser Kant at det som muliggjør erkjennelse av det vi sanser, er at det oppfattes av oss som ting og hendelser i tid og rom. For Kant er tid og rom menneskets anskuelserformer: De gir oss den måten vi kan betrakte verden på. Dermed blir rom og tid et perspektiv som vi anlegger på virkeligheten og som vi i én mening er bundet av. Kant uttrykker slik sett at rom og tid er gitte statiske størrelser, og ikke relative eller konstruerte. I så måte hører han til den newtonianske tradisjonen.

Det er ikke anledning å dvele for mye ved disse spørsmålene i denne artikkelen, men noen vitenskapsfilosofiske avklaringer vil være nødvendige i tilnærmingen til rom og sted. Et fruktbart vitenskapsfilosofisk perspektiv er *konstruktiv-kritisk realisme* (Losch, 2005; Sæther, 2018). Den tradisjonelle kritisk realisme, slik den springer ut fra den naturvitenskapelige kontekst, uttrykker i korthet to påstander, en ontologisk og en

epistemologisk. Den betoner for det første at naturvitenskapen faktisk sier noe om hvordan den fysiske verden er (realisme), selv om den ikke gjør det på en endelig og uttømmende måte. For det andre vektlegger kritisk realisme at våre veier til innsikt, herunder også den naturvitenskapelige metode, er både underfundig og kompleks (kritisk). Nå er det ulike oppfatninger av hva som menes med kritisk realisme (Gregersen, 2004). Vårt poeng er å tydeliggjøre et grunnleggende trekk som er artikulert hos f.eks. John Polkinghorne (Polkinghorne, 1996, s. 11ff): Kritisk realisme er en valgt tilnærming og ikke en gitt. Den prøver å navigere mellom en naiv realisme, der man hevder at en umiddelbart oppfatter virkeligheten slik den er, og en rendyrket konstruktivistisk forståelse, som med Polkinghornes ord kan sies å ikke være mer enn «a self-supporting house of cards» (Polkinghorne, 1996, s. 15). I kritisk realisme vil søken etter kunnskap være kjennetegnet av sannsynlighet og ikke absolutt sannhet med «knock down»-argumenter: «... the search for verisimilitudinous knowledge is subtle and manifold. Its character cannot be reduced to a simple, flat description» (Polkinghorne, 1998, s. 20).

Nå er ikke vårt innsteg naturvitenskapen, men humaniora i vid forstand. Derfor må disse grunntrekkene ved kritisk realisme knyttes til de fagområdene og den interdisiplinære diskurs som er representert i denne boken. Det er her en *konstruktiv-kritisk realisme* kommer inn, slik vi finner det utmyntet hos for eksempel Andreas Losch. Det konstruktive elementet vektlegger tydelig at i vår søken etter innsikt om virkeligheten så er det ulike rasjonaliteter i sving: «... the rationalities of natural, social, human science and of course theology are different ones» (Losch, 2005, s. 281). For Losch er konstruktiv-kritisk realisme et uttrykk for at vår søken etter innsikt er vevd sammen med kulturelle og sosiale konstruksjoner så vel som etiske avgjørelser. Derfor vil konstruktiv-kritisk realisme «... enforce the consciousness of diversity on an epistemological level, realizing that if we extend epistemology to human sciences, the recognition of its ethical implications cannot be avoided» (Losch, 2005, s. 287).

Hva betyr dette for tematikken rom og sted? En konstruktiv-kritisk realisme vil dels ivareta en mer tradisjonell forståelse av rom og sted som poengterer på at rom og sted er «der ute» i en geografisk-fysisk forstand og eksisterer uavhengig av menneskets erkjennelse. Samtidig vil vi

betone at rom og sted er konstruksjoner og fortolkede størrelser. Det ser vi særlig i bruken av «rom», enten det forstås geografisk, metaforisk eller som tenkningens rom. Flere av artiklene i boken er i berøring med disse dimensjonene ved rom. Dewilde et al. uttrykker det slik i sin artikkel i denne boken: «Dermed er ikke stedet eller rommet en kulisser for menneskets tanke og handlinger, men skaper og blir skapt i en kontinuerlig interaksjon mellom mennesket og dets omgivelser. Det gjør at rommet og stedet overskrider sin fysiske ramme og eksisterer også som mental forestilt størrelse» (Dewilde et al.). Her uttrykker artikkelforfatterne at selv om rommet og stedet har en fysisk ramme, så er det også noe som overskrider denne rammen, som noe forestilt og konstruert.

Vi vil også trekke fram ett aspekt til ved en konstruktiv-kritisk realisme ut fra sitatet til Losch ovenfor: de etiske implikasjonene. Rommets og stedets både fysisk-geografiske og konstruerte dimensjoner har i høyeste grad med hvordan vi som mennesker både sanser, erfarer og handler. Mennesker er på et sted der liv leves, handlinger utføres og verdiprioriteringer finner sted. Bergmann er kanskje den som tydeligst har vist denne sammenhengen mellom det sansede rom, estetikk og etikk, ved å benytte begrepet «aesth/ethics» (Bergmann, 2011, s. 31ff). Kort fortalt innebærer dette at etikk er innebygd i sansning. Vi skal ikke her utmynte Bergmanns refleksjoner om «aesth/ethics», det er gjort i Sæthers artikkel om naturen som sted. Vårt poeng er å vise at det å belyse rom og sted ut fra en konstruktiv-kritisk realisme gir via blant annet estetikken inn ganger til verdiprioriteringer og etikk som kan være fruktbare. Derfor er det ikke overraskende at noen artikler i antologien kommer nettopp i berøring med rommets og stedets etiske implikasjoner, det være seg natur, religiøse handlinger eller kirkerommet (Løvoll, Meier). Fra disse mer grunnleggende avklaringene og perspektivene vil vi i det følgende problematisere mer spesifikt den religionsfaglige konteksten og interdisiplinarteten som vi legger til grunn.

Faglig og interdisiplinær kontekst

Antologien har et overveiende faglig utgangspunkt i en religionsfaglig kontekst, vidt forstått. For oss betyr en vid religionfaglig tilnærming at

blant annet religionsvitenskapelige, religionssosiologiske, religionsfilosofiske og teologiske fagområder kommer til uttrykk. I tillegg er antologien i berøring med andre fagområder, som pedagogikk, sosialantropologi og kulturfag. Antologien har dermed et interdisiplinært perspektiv. Nå kan det være noe i Joe Morans utsagn: «'Interdisciplinarity' has become a buzzword across many different academic subjects in recent years» (Moran, 2002, s. 1). Moteordet «interdisiplinaritet» kan framstå som en noe uklar betegnelse for å legitimere en bestemt type akademisk virksomhet, gjerne av forskningspolitisk art. Gjennom bruken av ord som dialog, vekselvirkning og gjensidig berikelse ønsker man å uttrykke at fagområdet man jobber innenfor, ikke må forstås som lukket og skjermet fra andre fagområder. Vi skal ikke problematisere inngående det interdisiplinære her, det er gjort andre steder (Sæther, 2017, s. 20ff). Vårt poeng er å synliggjøre at tematikken om rom og sted uunngåelig har en tverrfaglighet som vi må være bevisst, selv om vi tar utgangspunkt i en bestemt fagtradisjon. Når vi som forskere søker å arbeide interdisiplinært, så gjøres det med en forankring i ens eget fagområde. Den forankringen får en viss prioritet og styring for hvordan vi bevisst og ubevisst nærmer oss det interdisiplinære feltet. Temakretsen om rom og sted finner vi i en rekke fagområder. I tillegg kan en også hevde at rom og sted alltid har vært der i forskningen som tema, selv om det ikke har blitt artikulert eksplisitt slik det har blitt gjort i og med «den romlige vendingen» innen flere fagområder, herunder også i religionsfagene.

Den romlige vendingen: religion, teologi og filosofi

Som den britiske religionsforskeren Kim Knott påpeker (2008), er det for så vidt ikke noe nytt at religionsvitenskapen interesserer seg for rom og sted. I den religionsfenomenologiske tradisjonen står utforskning av hellige steder og deres betydning sentralt, spesielt hos Mircea Eliade, som innleder boken *Det hellige og det profane* med et stort kapittel om «det hellige rom og helliggjøringen av verden» (Eliade, 2003; tysk førsteutgave 1957). Utskillelsen av rom og steder som hellige, i motsetning til profane, ser ut til å spille en grunnleggende rolle i førmoderne kulturer (jf. også

Lillebøs bidrag i denne boken). Hos Eliade var tanken om en *axis mundi* et grunnleggende element i forestillinger om skapelse og ordning av verden: «Et univers blir til fra sitt midtpunkt, det utbrer seg fra et sentrum som er dets 'navle'» (Eliade 2003, s. 33), noe han finner gjenspeilinger av i kultstedenes sentrale plassering når mennesker skaper bosetninger, som «en gjentakelse av kosmogonien». Som Peter Nynäs uttrykker det: «Eliade brought to the discussion a process of sanctification, i.e. how the sacred arises in the world in 'hierophanies' as sacred places, imbued with religious meaning.» (Nynäs, 2015, s. 158).

Det er likevel berettiget å tale om en «romlig vending» i religionsvitenskapen fra 2000-tallet av, inspirert av den konstruktivistiske dreiningen innen samfunnsgeografien, med bl.a. Lefebvre, Soja og Massey som inspirasjonskilder (Knott, 2014 [2005]; 2008; 2010). En viktig forløper er den amerikanske religionsviteren Jonathan Z. Smith. I boken *To Take Place: Toward Theory in Ritual* (1987; norsk oversettelse: *Å finne sted: Rommets dimensjon i religiøse ritualer*, 1998) er han allerede tidlig ute med å ta opp den faglige samtalen med geografene (1998, s. 32–37). I kritisk dialog med Eliade og andre utvikler Smith en klar konstruktivistisk tilnærming både til hellige steder – «[m]ennesker er ikke satt inn på et sted, de skaper stedet» (1998, s. 32) – og til religiøse ritualer: «Ritual er ikke et uttrykk for eller en reaksjon på 'det hellige', men noe eller noen blir snarere gjort hellige ved hjelp av ritual» (1998, s. 88). Ritualer er «først og fremst en måte å være oppmerksom på». Det er her hellige steder, for eksempel templer, blir viktige: «I tempelet blir det ordinære [...] viktig. Det blir 'hellig' bare i kraft av å være der. Fra en slik synsvinkel er det intet som er hellig eller profant i seg selv. Dette er ikke fastlagte, men snarere situasjonsbetingede kategorier. Det hellige er framfor alt en plasseringskategori» (1998, s. 87).

Kim Knott er en sentral stemme i «the spatial turn» innen religionsfagene. I en oversiktsartikkel (Knott, 2010) beskriver hun denne vendingen ved hjelp av en todeling hentet fra geografen Lily Kong, som en «poetisk» og en «politisk» linje. Den første, med bakgrunn i fenomenologisk filosofi og med kroppslige erfaringer (Merleau-Ponty) som utgangspunkt, er opptatt av faktorer som tilknytning, emosjonelle og estetiske perspektiver ved sted. Den andre, med røtter i marxisme og poststrukturalisme, er opptatt av aspekter som «the production, practice, and representation

of space, and its relationship with knowledge and power» (Knott, 2010, s. 33). Som opphavsfortelling har denne todelingen noe for seg, men vi ser i praksis, også i artiklene i denne boken, at de to linjene løper sammen. Mobilitet, blant annet i form av migrasjon (Eriksen), og konkurranse om rom i multikulturelle, men også sekulære kontekster (Kleive et al.) er viktige elementer i religionsfagenes versjon av «den romlige vendingen».

I teologien finner vi en liknende utvikling som i religionsvitenskapen: Rom og sted har alltid vært der, men har fått en særlig aktualisering i de senere årene (Inge, 2003). Den romlige vendingen i teologien utfordrer teologien på en bestemt måte til å være seg bevisst sin stedlighet og romlighet: «Theology's reflections about space and place provide a deep challenge and an urgent necessity for theology to become aware of its embeddedness in the existential spatiality of life.» (Bergmann, 2007, s. 353). Bergmann gir eksempler på en rekke tema for teologien (og religionsvitenskapen) der rom og sted aktualiseres, bl.a. spirituelle praksiser, arkitektur, øko-feminisme, pilegrimsvandring og mer generelt mobilitet (Bergmann, 2007, s. 353).

Det dynamiske med rom og sted med henblikk på den religionsfaglige konteksten er tydelig beskrevet også av Bergmann. I *Religion som rörelse* viser han og flere av forfatterne at den romlige vendingen i religionsfagene er nøye sammenvevd med bevegelse og mobilitet, og at disse temaene har stor relevans for så vel miljøvitenskap som kulturdebatt (Bergmann, 2010, s. 11). Mobilitet handler ikke for Bergmann bare om bevegelse som et sosio-teknisk fenomen. Mobilitet er, som rommet, noe dypere og mer eksistensielt som kan uttrykkes i «moveo ergo sum» (Bergmann, 2010, s. 13). En slik skjelning mellom bevegelse og mobilitet finner vi også hos Berg og Dale (2015, s. 34). Bevegelse og forflytning blir hos dem tenkt i retning av noe som foregår mellom lokaliseringer, mens mobilitet forstås om bevegelse med mening. Således er kanskje katolske prosesjoner, pilegrimsvandring og bevegelse i natur uttrykk for noe dypt eksistensielt – i tid og rom.

Utviklingen av økoteologien og kristen økospiritualitet viser hvordan sted og rom blir viktige tilnærminger for den teologiske tenkningen, men selvforståelsen til disse retningene er mer enn anlagte perspektiver – det handler om hvordan teologi dypst sett skal forstås. Tilsvarende kan vi

finne en romlig vending i filosofien. Der ser vi også space/place som et perspektiv til diskusjon. Et bidrag i så måte er J. E. Malpas' *Place and Experience. A Philosophical Topography* fra 1999. I Norge har rom og sted blitt tydeliggjort av Arne Næss i hans økofilosofi. Vi finner også en romlig vending i filosofien uttrykt i geofilosofien slik det er formulert særlig av Gilles Deleuze og Felix Guattari (Bonta & Protevi, 2004).

Når tematikken rom og sted er på dagsorden i teologi og i religionsfagene, ser vi at tilknytningen til estetikken blir nærliggende, både i forbindelse med kunstteori og arkitektur (Rae, 2017; Bergmann, 2009) og i forbindelse med naturforståelse og kosmologi (García Rivera, 2009; Sæther, 2017; se også Løvolls og Sæthers bidrag i denne boken). Tilknytningen til estetikken er interessant, fordi det framhever persepsjon og sansning knyttet til rom og sted. Et av de sentrale – og stadig tilbakevendende – spørsmål i estetisk opplevelse er om skjønnhet bare er «in the eye of the beholder» (Armstrong, 2005, s. 51ff). Med det aktualiseres grunnleggende epistemologiske og ontologiske spørsmål. Nyere forskning om f.eks. forholdet mellom teologi og estetikk viser at estetikken både har en objektiv og subjektiv dimensjon, og i den forbindelse blir forståelsen av rom og sted et viktig perspektiv (Sæther, 2017, s. 189ff).

Metaforiske og retoriske «rom» og «steder»

«Det er forholdet til menneskekroppen og vår opplevelse av det som orienterer oss i rommet, som gir stedet mening», sier Smith (1998, s. 32). Dette er en erkjennelse som er gjennomgående i «den romlige vendingen» (Knott, 2008, s. 1108). Forholdet mellom kropp og rom har en annen side som også kommer til uttrykk i en tradisjon med nedslag i denne boken: bruken av *romlige metaforer*. Mest eksplisitt er dette i Hustvedts Hannah Arendt-inspirerte refleksjoner om «rom» som metafor for tenkning i pedagogisk sammenheng. Men også Lillebøs analyse av religiøse og sekulære «sfærer» og offentlige og private «rom» eller Fauskes utforskning av «mogleighets- og undringsrom» i barnehagen er grunnleggende preget av slike metaforer. Filosofen Helge Svare viser i et kapittel om metaforer i psykologien hvordan sjelen, sinnet og hukommelsen gjennom idéhistorien har blitt beskrevet som indre mentale «rom» eller «landskap»

(Svare, 2002, s. 113–146). Metaforen er, enkelt forklart, «*en måte å tenke på* der vi søker å beskrive eller forstå ett område av virkeligheten i lys av et annet» (Svare, 2002, s. 11). Romlige metaforer er svært utbredte, ikke bare i faglige tekster, men også, oftest ubevisst, i dagligtale. Vi har å gjøre med «forestillingsskjemaer», det vil si «stadig gjentatte, dynamiske mønstre som er forankret i menneskets tidlige erfaringer av kropp–rom-relasjoner» som opp–ned, foran–bak, innenfor–utenfor osv. (Askeland & Agdestein, 2019, s. 28). I kapitlet om «orienteringsmetaforer» i det banebrytende verket *Metaphors We Live By* (1983; på norsk: *Dagliglivets metaforer*, 2003) påpeker George Lakoff og Mark Johnson nettopp at «disse romlige orienteringene oppstår i og med at vi har de kroppene vi har og at de fungerer slik de gjør i våre fysiske omgivelser» (2003, s. 17).

Herfra er ikke veien lang til den *klassiske retorikkens* bruk av «sted» – gresk *topos*, latin *locus*. Dette er «steder» hvor taleren kan finne argumenter for sine synspunkter, argumenter som kan fungere nettopp fordi de er hentet fra «steder» som taler og tilhører har felles (Kjeldsen, 2015, s. 151). Bruken av begrepene *topos* og *locus* er såpass mangfoldig at den kan være noe forvirrende. De kan brukes om allment aksepterte formale argumentasjonsmåter, men kan også henvise til ulike former for kulturelt fellesgods, som ordtak, setninger eller «vedtatte sannheter», *loci communes*, «felles steder». I Afsets artikkel viser hun hvordan et bibelsk geografisk navn – Gilead – blir en slik *topos* med ulike assosiasjonsfelt som kan hentes fram og aktualiseres, både i bibelsk og i moderne litteratur.

Presentasjon av artiklene

Med dette sammensatte bakteppet vil vi gi en presentasjon av artiklene i antologien. Bidragene berører en rekke fagområder, særlig religionsvitenskap, filosofi, sosialantropologi, teologi og pedagogikk. Felles for dem alle er det interdisiplinære blikket der innsikter fra flere fagområder gjør seg gjeldende.

Marte Fanneløb Giskeødegård diskuterer sted og lokalitet i transnasjonale empiriske kontekster med utgangspunkt i to eksempler. Begge illustrerer hvordan fellesskap er fysisk forankret på et geografisk sted, men også består av ulike kontekstuelle bånd utover dette fysiske

rommet. Giskeødegård diskuterer denne spenningen med henblikk på betydningen av sted både for deltakere i slike fellesskap og for forskeren som er involvert. Et sentralt begrep for Giskeødegård er «lokalitet», noe hun oppfatter mer som en kvalitet ved sosiale relasjoner og handlings-systemer enn som fysisk rom. Gjennom sine to empiriske eksempler argumenterer hun for at transnasjonale forbindelser (transnasjonale felt) kan forstås gjennom å belyse møtene mellom aktører og hvordan aktørene trekker på ulike skalaer og sammenhenger. Det innebærer også at «det transnasjonale» ikke er en fastlagt størrelse, men må sees i sammenheng med den empiriske konteksten og forskerens egne spørsmål til det materialet.

I artikkelen «Når Jesus tar til gatene» belyses Corpus Christi-prosesjoner i Norge. Disse religiøse prosesjonene finner sted i byrom, og artikkelen tar for seg feiringen i seks menigheter i fire geografiske områder. Blikket rettes mot hvordan disse prosesjonene forholder seg til sted. Det belyses hvordan prosesjonene bruker sted, hvordan de skaper sted, og hva slags relasjonelle stedsforståelser som kommer til uttrykk gjennom prosesjonene. **Hildegunn Valen Kleive, Anders Aschim, Marta Bivand Erdal og Marte Fanneløb Giskeødegård** viser at Corpus Christi-prosesjonene som stedsskapende har en tydelig tidsdimensjon, der historiske, nåtidige og framtidige linjer trekkes i og med prosesjonenes stedlige forankring. De viser videre at stedene i det offentlige rom på ulike måter blir gitt et religiøst innhold der misjonale, diakonale og sakrale dimensjoner inngår. Kleive et al. viser til slutt at det mest påfallende trekket ved prosesjonenes stedlighet er deres «sammenkastethet». En prosesjon omfatter ulike fellesskapsprosjekter, selv om det stedet som skapes, er ett.

Migrasjon er et fenomen som særlig tydelig setter sammensatte stedsforståelser på dagsordenen. I sin studie av pentekostale migrantmenigheter viser **Stian Sørli Eriksen** hvordan oppmerksomhet om sted og rom kan kaste lys over betydningen av slike menigheter for enkeltpersoner og grupper med migrantbakgrunn. Det handler om mobilitet, om tilhørighet, om transnasjonalitet, om virtuelle rom, og ikke minst om et fysisk sted hvor disse forskjellige aspektene kan forankres.

Betydningen av sted i den flerkulturelle barne- og ungdomsfestivalen «Stoppested Verden» i Hamar er konteksten for artikkelen til **Joke**

Dewilde, Ole Kolbjørn Kjørven, Thor-André Skrefsrud og Elin Sæther.

De kartlegger hvordan stedet bidrar til å forme barns og ungdommers opplevelse og hvordan stedet formes gjennom deltakelse. Funnene knyttes teoretisk til en forståelse av sted og rom der den transformative funksjonen vektlegges. Gjennom feltarbeid i 2018 gir de eksempler fra denne festivalen på hvordan stedet inviterer til aktiv deltakelse og at deltakerne selv tillegger stedet etiske kvaliteter. For forfatterne blir det sentralt å vise at integrasjonen av omgivelsene spiller en sentral rolle for opplevelsen av tilhørighet og deltakelse. De adresserer også til slutt spørsmålet om hvordan bevisstgjøringen av sted kan bidra til en mer nyansert forståelse av flerkulturelle arrangement.

For **Kristin Hatlebrekke** er stedskonteksten Grip kirke og denne kirkens veggmalerier. Hatlebrekke tar utgangspunkt i kirkens veggmalerier i lys av 1600-tallskirken som møtested og grensepost. I sin analyse av veggmalerienes motiver utforsker hun om disse har et tolkningspotensial med tanke på kongemaktens sterke stilling. Dette gjør hun både i lys av ortodoksiens tenkning og i lys av middelalderens firfoldige fortolkningslære. For Hatlebrekke blir det et poeng å vise hvordan det mulige møtet mellom gammelt og nytt – det hun betegner som «ren» religion og religion som legitimerer statsstyrelse – kan belyses med nyere stedsteori. Til dette siste perspektivet vil teorier om sted som møtested og sted som grenseoppgang mellom det som hører til og det som er misplassert, være viktige teoretiske fortolkningsrammer.

Konteksten for **Ralph Meier** er også kirkebygget. Han retter imidlertid oppmerksomheten mot kirkeasyl og kirkebygg som hellig rom. Meier adresserer spørsmål om hvorfor mennesker søker kirkeasyl, om det finnes teologisk begrunnelse for kirkeasyl, og hvordan myndighetene håndterer kirkeasyl. Spørsmålene knyttet til kirkeasyl handler om kirken som et spesifikt hellig rom, og Meier problematiserer dette i siste del av artikkelen. Meier hevder at forestillingen om kirkebygg som et hellig og fredet sted ikke kan begrunnes teologisk, men tanken om kirkebygget som et annerledes sted står sterkt.

Forholdet mellom det sekulære og det religiøse rom er den overordnede tematikken til **Jonas Gamborg Lillebø**. Mer spesifikt tar han for seg noen kjennetegn og kategorier ved den sekulære tenkning og

problematiserer hvorvidt disse egentlig er så moderne som de framstår. Det som blir gjenstand for Lillebøs analyse, er den sekulære tenkningen om differensiering av «rom», «steder» og «sfærer». Med hjelp av Koselleck og Agamben foretar Lillebø en dekonstruksjon av sekularismen gjennom begrepshistorisk analyse og filosofisk arkeologi. I artikkelens første del viser Lillebø at sekularismens distinksjon mellom på den ene siden den politiske og offentlige sfæren og på den andre side den religiøse og den private er en videreføring av teologiens distinksjon mellom religiøs og verdslig sfære. Men for Lillebø er spørsmålet om den begrepshistoriske tilnærmingen går tilstrekkelig dypt. Han drøfter derfor i andre del i hvilken grad det i distinksjonen mellom den religiøse og verdslige sfæren finnes en dypere – mer arkaisk – distinksjon: det hellige og det profane. For Lillebø blir et sentralt anliggende å vise at moderniteten ikke nødvendigvis markerer et fundamentalt brudd med fortidens tenkning, men er uløselig knyttet til sin fortid.

De påfølgende to bidragene retter søkelys mot naturen som rom og sted. **Knut-Willy Sæther** kartlegger hvordan naturen som sted forstås innen økofilosofien, økoteologien og kristen økospiritualitet. Foruten å vise tematiske sammenhenger mellom disse strømningene retter han oppmerksomheten særlig mot kristen økospiritualitetstenkning, der den estetiske dimensjonen framstår som et særtrekk. I analysen av naturen som sted er det to dimensjoner som blir sentrale i kristen økospiritualitet: naturens relasjonelle og dynamiske karakter, samt naturen som tilknytning og hjem. Disse to dimensjonene drøftes til slutt med utgangspunkt i nyere stedsteorier.

Helga Synnevåg Løvolls kontekst er direkte knyttet til en aktivitet der naturen som rom er sentralt: friluftsliv. I denne tradisjonen, der veiledning er et viktig aspekt, viser Løvoll hvordan friluftsliv gir muligheter for filosofisk samtale. Hun identifiserer særlig tre momenter til en slik samtale, som hun også knytter an til utvikling av dyder. For det første søkes det å gjøre praksiserfaringen mer knyttet til naturvennlig virksomhet i natur. For det andre åpnes det for å stille spørsmål om meningen med livet og utforske verdien ved å være i naturen. For det tredje handler det om å oppsøke natur med rike kvaliteter som gir rom for kontemplasjon og utforskning av moralske følelser og estetiske

opplevelser. For Løvoll kan koblingen mellom livserfaring og filosofisk bevisstgjøring oppstå i utforskningen av spesielle følelser. I den forbindelse er f.eks. følelsen av «awe» i naturen interessant. For Løvoll er det en sammenheng mellom det å oppleve sterke følelser i naturen og en filosofisk bevisstgjøring om egne verdier og utvikling av moralske følelser. Det er her veiledningsrollen i friluftsliv kan spille en sentral rolle, slik Løvoll uttrykker det: «Sted og rom gir mulighet for erkjennelse, men for at en slik prosess skal støttes, er det nødvendig at veglederen gir plass til den filosofiske samtalen.»

Ragnhild Fauske tar oss inn i en annen pedagogisk kontekst, nemlig barnehagen. Med en konkret samtalsituasjon som kasus utforsker hun hvilke mulighetsrom som kan oppstå, åpnes og lukkes i samtaler om eksistensielle spørsmål i en flerkulturell barnehage. Med utgangspunkt i sosiokulturell læringsteori studerer hun det relasjonelle rommet i møtet mellom en barnehagelærer og barn med ulik kulturell og religiøs bakgrunn, med en multimodal tekst, en illustrert bok om fødselsritualer i ulike religioner, som «medierende artefakt». Et sentralt poeng for Fauske er at barnehagen må være i stand til å åpne for barns undring om de store livsspørsmålene.

I artikkelen om «rom» som metafor i utviklingen av kritisk tenkning diskuterer **Marianne Hustvedt** begrepene «kritisk tenkning og etisk bevissthet» i overordnet del av læreplanen for grunnskolen og videregående opplæring. Hustvedt retter søkelys mot det usikre og uforutsigbare ved tenkningen, fordi det er et underkommunisert tema i tilknytning til kritisk tenkning i klasserommet. Hun viser at det usikre er nært knyttet til ny innsikt, dømmekraft og muligheter for å tenke annerledes. For å utmynte det usikre og uforutsigbare går Hustvedt til filosofen Hannah Arendt. Hos henne finner Hustvedt en problematisering av tenkning. Sentralt hos Arendt er de romlige metaforene, der «tilbaketrekning», «rom» og «sted» er sentrale sider ved hva vi gjør når vi tenker. Hustvedt hevder at disse romlige metaforene får fram tenkningens egenart, og i tråd med Arendt sier Hustvedt at tenkningen er «tilbaketrasket», «hjemløs» og «ingensteds» i forhold til verden. Foruten avstand – som her er et nøkkelbegrep – er også dømmekraft en viktig aspekt, fordi vi skal være «etisk bevisste og handlende mennesker i den verden vi lever i».

Konteksten for å forstå og foreta gode etiske vurderinger er den verden vi lever i, og dømmekraft avhenger av innsikt om verden, samtidig som den blir frigjort gjennom tenkningens avstand til den samme verden, sier Hustvedt.

Med eksempelet Gilead viser **Bente Afset** hvordan et fysisk geografisk sted i Bibelen blir til en retorisk *topos* gjennom at det knyttes assosiasjoner til det som kan hentes fram som argumenter i ulike situasjoner og sammenhenger. Videre viser hun, med henvisning til litteraturforskeren Northrop Frye og *The Great Code: The Bible and Literature*, hvordan to samtidsromaner bruker det bibelske navnet «Gilead» nettopp slik. Det intertekstuelle samspeillet mellom romanene og Bibelen aktiviserer på ulike måter assosiasjoner knyttet til Bibelens Gilead. Navnet fungerer så å si som en slags hyperlenke som åpner et bestemt assosiasjonsfelt, som igjen aktualiseres på helt forskjellige måter i de to moderne romanene Afset analyserer.

Det siste bidraget i antologien diskuterer rom og romlighet ut fra Theodore Schatzkis tenkning. **Geir Afdal** viser til at Schatzki har vært lite benyttet i religionsforskning, men har hatt større gjennomslag i andre fagområder. Afdals anliggende er å kartlegge hvordan vi kan forstå «sosialt tidrom» ut fra Schatzki. Dernest spør han hva som skjer med religion i en slik «tidrom»-tenkning. For Afdal blir det viktig å få fram at religion ut fra Schatzkis tidrom primært er sosial praksis. Det må forstås i en radikal forstand ved at religion er «sosial ontologi» i den mening at sosiale praksiser framstår som en sentral kategori for å forstå samfunn. Religion er således ikke noe som praktiseres, men religion er praksis, sier Afdal. Det får konsekvenser for andre dimensjoner ved religion, som f.eks. ritualer, tekster, institusjoner og forestillinger. Disse dimensjonene får dermed ikke noen fastlagt mening før praksisene, men de får mening i bruk. Heller ikke har noen av dimensjonene forrang framfor andre. De virker sammen og får sin betydning i relasjon til hverandre i praksis. Det innebærer videre at de religiøse praksisene bare analyseres i bevegelse. Avslutningsvis illustrerer Afdal hvordan sosiale praksiser og tidrom-tenkningen kan forstås med utgangspunkt i en religiøs praksis: begravelse.

Litteratur

- Armstrong, J. (2005). *The secret power of beauty*. London: Penguin Books.
- Askeland, N. & Agdestein, M. (2019). *Metaforer: Hva, hvor og hvorfor?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Aure, M., Berg, N. G., Cruickshank, J. & Dale, B. (Red.) (2015). *Med sans for sted: Nyere teorier*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berg, N. G. & Dale, B. (2015). Sted – noen nyere teoretiske tilnærminger og debatter. I M. Aure et al. (Red.), *Med sans for sted: Nyere teorier* (s. 31–46). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bergmann, S. (2007). Theology in its spatial turn: Space, place and built environments challenging and changing the images of God. *Religion Compass*, 1(3), (May 2007), 353–379. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8171.2007.00025.x>
- Bergmann, S. (2008). The beauty of speed or the discovery of slowness – Why do we need to rethink mobility? I S. Bergmann & T. Sager (Red.), *The ethics of mobilities: Rethinking place, exclusion, freedom and environment* (s. 13–24). Aldershot: Ashgate.
- Bergmann, S. & Sager, T. (Red.) (2008). *The ethics of mobilities: Rethinking place, exclusion, freedom and environment*. Aldershot: Ashgate.
- Bergmann, S. (Red.) (2009). *Theology in built environments: Exploring religion, architecture, and design*. Transaction Publishers.
- Bergmann, S. (Red.) (2010). *Religion som rörelse: Exkursjoner i rum, tro och mobilitet*. Relieff nr. 46. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Bergmann, S. (2011). Aware of the spirit: In the lens of a trinitarian aesth/ethics of lived space. I S. Bergmann & H. Eaton (Red.), *Ecological awareness: Exploring religion, ethics and aesthetics* (s. 23–39). Münster: LiT Verlag.
- Bonta, M. & Protevi, J. (2004). *Deleuze and geophilosophy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Castree, N. (2009). Place: Connections and boundaries in an interdependent world. I N. Clifford, S. Holloway, S. P. Rice & G. Valentine (Red.), *Key concepts in geography* (s. 153–172). London: Sage.
- Eliade, M. (2003). *Det hellige og det profane og andre skrifter*. Oslo: De norske bokklubbene.
- García-Rivera, A. (2009). *The garden of God: A theological cosmology*. Minneapolis: Fortress Press.
- Gregersen, N. H. (2004). Critical realism and other realisms. I R. J. Russell (Red.), *Fifty years in science and religion: Ian G. Barbour and his legacy* (s. 77–96). Aldershot: Ashgate.
- Inge, J. (2003). *A Christian theology of place: Explorations in practical, pastoral and empirical theology*. New York: Routledge.
- Kilickrivan, D., Alegria, C. & Haddrell, C. (2012). *Space and place, Volume 3: Exploring critical issues*. Inter-Disciplinary Press.

- Kjeldsen, J. E. (2015). *Retorikk i vår tid: En innføring i moderne retorisk teori* (5. oppl.). Oslo: Spartacus, Scandinavian Academic Press.
- Kleive, H. V. (2018). *Not that religious: A study of young Tamil religiosity in north-western Norway* (Doktoravhandling). MF Norwegian School of Theology, Religion and Society, Oslo.
- Knott, K. (2008). Spatial theory and the study of religion. *Religion Compass*, 2(6), 1102–1116. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8171.2008.00112.x>
- Knott, K. (2010). Religion, space, and place: The spatial turn in research on religion. *Religion and Society*, 1(1), 29–43. <https://doi.org/10.3167/arrs.2010.010103>
- Knott, K. (2014 [2005]). *The location of religion: A spatial analysis*. London, New York: Routledge.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2003 [1980]). *Hverdagslivets metaforer: Fornuft, følelser og menneskehjernen*. Oslo: Pax.
- Lefebvre, H. (1991 [1974]). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Losch, A. (2005). Our world is more than physics: A constructive – critical comment on the current science and theology debate. *Theology and Science*, 3(3), 275–290.
- Malpas, J. E. (1999). *Place and experience: A philosophical topography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Massey, D. (2005). *For space*. London: Sage.
- Moran, J. (2002). *Interdisciplinarity*. Abingdon: Routledge.
- Nieuwenhuis, M. & Crouch, D. (2017). *The question of space: Interrogating the spatial turn between disciplines*. Rowman & Littlefield International.
- Nynäs, P. (2008). From sacred place to an existential dimension of mobility. I S. Bergmann & T. Sager (Red.), *The ethics of mobilities: Rethinking place, exclusion, freedom and environment* (s. 157–176). Aldershot: Ashgate.
- Polkinghorne, J. (1996). *Scientists as theologians*. London: SPCK.
- Polkinghorne, J. (1998). *Science and theology*. London: SPCK.
- Rae, M. A. (2017). *Architecture and theology: The art of place*. Waco: Baylor University Press.
- Smith, J. Z. (1998 [1987]). *Å finne sted: Rommets dimensjon i religiøse ritualer*. Oslo: Pax.
- Svare, H. (2002). «Livet er en reise»: *Metaforer i filosofi, vitenskap og dagligliv*. Oslo: Pax.
- Sæther, K.-W. (2017). *Naturens skjønnhet: En studie av forholdet mellom estetikk, teologi og naturvitenskap*. Kyrkjefag Profil nr. 30. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Sæther, K.-W. (2018). Rationality in play? A philosophical journey in the current landscape of facts and truth. I J. Baldwin (Red.), *Navigating post-truth and alternative facts: Religion and science as political theology* (s. 63–79). Lanham/ Boulder/New York: Lexington Books.
- Warf, B. & Arias, S. (2008). *The spatial turn: Interdisciplinary perspectives*. Taylor & Francis.